

ANADOLU'DA KİMMERLER VE İSKİTLER

İLHAMİ DURMUŞ

A - ANADOLU'DA KİMMERLER

İskit baskısı sonunda Kafkas geçitlerini aşan Kimmerler, Doğu Anadolu'ya ulaşmışlardır. İskitler'e izlerini kaybettiren Kimmer toplulukları kısa zamanda Urartu yerleşim sahasına yayılmışlardır. Doğrudan Kimmer saldırılarıyla karşı karşıya kalan Urartu kralları, bu saldırıları önlemek için gayret sarfetmişlerdir. M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Kimmer akınlarına karşı koyabilmek için mücadele eden Urartulular, onlarla anlaşma yolunu seçmek zorunda kalmışlardır. Yine, Asurlular'la da mücadele eden Kimmerler, Anadolu içlerine kadar yayılarak Frigler'e saldırmışlar ve oradan Batı Anadolu'ya ulaşarak, Lidyalılar'a güç anlar yaşatmışlardır. Kimmerler'in İskitler'in baskısı sonucunda Anadolu'ya indikleri zaman M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarından, Batı Anadolu'da Lidyalılar'ın son Kimmer boylarını Kızılırmak'ın doğusunda Kapadokya bölgesine sürdükleri M.Ö. VI. yüzyılın başları düşünüldüğünde, takriben yüz yıl Anadolu'da varlıklarını sürdükleri anlaşılır. Hatta Urartu, Asur, Frig ve Lidya gibi o devrin büyük devletlerinin Kimmer akınları karşısında dehşete düşerek, çeşitli tedbirler aldıkları ve Kimmerler'in onlar için küçümsenemeyecek bir düşman olduğu düşünülebilir. Bunu Kimmerler'le çoğu kez anlaşma yolunu seçmiş olmalarından da anlamaktayız.

1. Kimmerler ve Urartulular

Kafkaslar Anadolu'ya açılan önemli kapılardan birisidir. Kafkas ötesinden gelen topluluklar buradan Anadolu'ya geçmişlerdir. M.Ö. VIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun doğusunda Urartu devletinin sınırları bir taraftan Kuzey Suriye ve Fırat'a kadar, diğer taraftan Kafkaslar'a kadar genişlemiş ve Urartulular büyük bir devlete sahip olmuşlardır. Urartulular gerek Sargon ve ondan sonraki Asur krallarının, gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen Kimmer tehlikesi yüzünden Asur etki alanından çekilmek zorunda kalmışlardır¹. Kimmerler Kafkas geçitlerini aştıktan sonra doğrudan Urartulularla karşılaşmışlardır. Urartu kralı II. Argişti (M.Ö. 714-685) kuzeye yönelerek, Kimmer akınlarını önlemeye çalışmıştır. Ancak o, M.Ö. 707 yılında ağır bir

¹ K. Tansuğ, "Kimmerler'in Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII. 4, s. 536.

yenilgiye uğramıştır. Urartu kralı olan II. Rusa (M.Ö. 685-645) ise, akıllıca bir politika izleyerek Kimmerler'le anlaşmış, Asur'a karşı onlarla ittifak yaparak bir kısım Kimmer boylarını Urartu topraklarında bırakmış ve ana göç kolu batıya doğru ilerlemeye başlamıştır².

Kimmerler'in Urartu yerleşim merkezlerine saldırılarını ve bazı yerleri yakıp yıktıklarını gösteren arkeolojik buluntular da elde edilmiştir. Patnos yakınlarında bulunan Giriktepe ya da Değirmen-tepe höyüğünde kazılar yapılmıştır. Burada bir Urartu sarayı bulunmuştur. Sarayın şiddetli bir yangın sonucunda tahrip olduğu, kerpiç duvarların pişerek, tuğlalaştığı ve günümüze kadar sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. Sarayda savaş sırasında yanmış olan insanların iskeletleri bulunmuştur. Savaş anındaki şiddetli yangında cesetler yanarak kömürleşmiştir. M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına doğru ani bir düşman saldırısı sonucunda saray ve eklentilerinin yanarak çöktüğü ve içindekilerin kurtulamadığı düşünülmektedir. Bu ani saldırıyı yapan düşmanın kuzeyden, Kafkaslar üzerinden gelen Kimmerler olduğu sanılmaktadır³. Urartu kralı II. Arğişti'nin kuzeye doğru bu saldırıları durdurmak maksadıyla harekete geçmesi de Giriktepe Sarayı'nın Arğişti'nin Urartu kralı olduğu dönemin ortalarına doğru Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.

II. Arğişti zamanında Kafkas ötesinden gelerek, Anadolu içlerine kadar inen Kimmerler Urartulular için büyük tehlike oluşturmuştur. II. Arğişti her ne kadar onlara karşı harekete geçtiyse de, daha çok savunmaya yönelik kaleler inşa ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi Erzincan yakınlarında bulunan Altuntepe'de çok korunaklı olarak yapılmış olan sınır kalesidir. Bu kale Erzincan ovasında yükselen doğal bir tepenin üzerine kurulmuş ve etrafı da surlarla çevrilmiştir. Altuntepe'nin bu korunaklı durumundan dolayı diğer Urartu merkezleri gibi bir yağmaya maruz kalmadığı anlaşılmaktadır⁴. II. Rusa'nın Kimmerler'le anlaşarak, onları batıya doğru yönlendirmesi sonucunda Urartulular Kimmer saldırılarından kurtulabilmişlerdir. Ayrıca, Kimmerler'in batıya doğru yönelmelerinde arkadan gelmekte olan İskitler'in baskısının etkili olabileceği de düşünülebilir.

2. Kimmerler ve Asurlular

Asur tarihinde Sargonidler devri denen M.Ö. 722-626 yılları arasındaki zamanda kudretli Asur krallarını daimi surette meşgul eden olaylardan birisi

² M.T. Tarhan "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri I, Ankara, 1984, s. 111.

³ O. Belli, "Urartular", Anadolu Uygarlıkları I, İstanbul, 1982, s. 157-158.

⁴ O. Belli, A.g.m., s. 172.

Kimmerler'in Anadolu'ya girerek, kısa zamanda Asur sınırlarına ulaşmış olmalarıdır. Bu dönemin başlarında kral olan Sargon (M.Ö. 721-705) zamanında Asur devleti çok güçlenmiş, Fırat'ın doğusunda Güneydoğu Anadolu coğrafyasından başka, bu hattın batısında Kargamış, Zincirli (Sam'al), Maraş (Gurgum), Malatya, (Milid), Adana, Tarsus (Que) ve Kayseri bölgelerini de ele geçirmiştir. Kendisinden sonraki kral Sanherib (M.Ö. 704-682) zamanında Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri kaybedilmiş, daha sonra kral olan Asarhaddon (M.Ö. 681-668) devrinde ise, Asur'un Anadolu'daki gücü gittikçe azalmıştır⁵.

Kimmerler'in adından ilk defa Asarhaddon zamanında, yani Asur devletin güç kaybettiği bir dönemde bahsedilmektedir. Kimmerler'in Asur'un kuzey sınırlarına inerek, Asurlularla mücadeleye girişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Asarhaddon zamanında Kimmerler Hilakku ile de ittifak yapmışlardır. Fakat, Kimmerler tarafından buranın zaptedildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Que için bir Kimmer tehlikesi gerçekleştiyse, ancak Hilakku'dan ve Kimmerler'in istilasından dolayı olmuştur. Fakat, Asarhaddon Kimmerleri olduğu gibi, Hilakku'yu da mağlup etmiştir. Asarhaddon devrindeki durum Asurbanipal zamanında da devam etmiştir. Hilakku ve Tabal'de onun devrinde bazan Kimmerler, bazan da kendisiyle birleşen güçlü ülkelerden oluşmuşlardır⁶. Asurbanipal tahta geçer geçmez Kimmerlere karşı ilk savunma tedbirleri alınmıştır. Anadolu'da Asur devletin de dahil olduğu bir mukavemet cephesi oluşturulmuştur⁷. Buradanda Kimmerler'in gücünün ne kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Kimmer tehlikesi büyük boyutlarda olmasaydı, Asur ve çevresinde bulunan diğer topluluklar ittifak etmek zorunda kalmazlardı.

Asur ülkesine Kimmer saldırıları hakkında Asurbanipal zamanında önemli bilgiler verilmektedir. Bu malûmata göre, Kimmerler kralları Tugdamme'nin önderliğinde büyük kalabalık halinde Asur sınırına ulaşmış ve orada karargahlarını kurmuşlardır⁸. Fakat, Kimmer kralı Tugdamme

⁵ K. Tansuğ, A.g.m., s. 535-536,

⁶ M. Kalaç, "M.Ö. 745-620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı", Sumeroloji Araştırmaları Dergisi I, İstanbul, 1941, s. 996.

⁷ K. Tansuğ, A.g.m., s. 537.

⁸ K. Tansuğ, A.g.m., s. 538.

st. 146. Tug-dam-me- [i] LUGAL ^{KUR}Sak-a-a-u Gu-tu-um^{ki} muş-tar- [hu] şa pa-lah (DINGIR. MEŞ) la i-du-u

147. a-na E-muq ra,ma-ni-şu it-ta-kil-ma ERİNHİ. A-su id-kam-ma a-na e-piş qabli u ta-ha-zilil

148. ina me-sir ^{KUR}Aşşur^{ki} it-ta-di Kİ. Dan-şu.

Çeviri: st. 146. Mağrurlu ve [tanrı] korkusu tanımayan.... kralı Tugdamm[e]

147. kendi kuvvetine güvenip harp ve mücadel[e] etmek için askerlerini topladı ve

148. Asur memleketi hududunda karargahını kurdu.

Asurbanipal'in verdiği bilgiye göre, Asur sınırına saldırdığı sırada müthiş bir hastalıktan ölmüştür⁹. Kimmer baskısı daha fazla devam etmemiş ve onlar geri çekilmişlerdir. Fakat, Asurbanipal zamanında Kimmerler'le Asurlular arasında bizzat Asurbanipal'inde katıldığı bir antlaşma yapılmıştır. Ön Asya hukuk anlayışına göre Asurlular'ın Kimmerleri kendileriyle aynı seviyede gördükleri anlaşılmaktadır¹⁰. Asurluları Kimmerler'le antlaşma yapmaya Asurbanipal'in kardeşi Şamaş-şum-ukin'in Asur tahtı için isyan çıkarması ve Asur devletinin bu sebepten güç kaybetmesi zorlamış olabilir¹¹. Fakat, bu antlaşmadan sonrada Kimmerler'le Asurlular mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kimmerler Asur üzerine ikinci kez saldırmışlardır¹². Ancak, Kimmerler'in kendi aralarında olan mücadeleler de onların gücünü azaltmıştır. Yine de Asur sınır bölgesinde henüz sebebi bilinmeyen büyük bir bozgunundan sonra Kimmer gücü birdenbire son bulmuştur. Şüphesiz, onların bu şekilde adı geçen bölgede güç kaybetmelerinde bazı göçlerin etkili ol-

⁹ M. Kalaç, A.g.m., s. 997.

¹⁰ K. Tansuğ, A.g.m., s. 540. Kimmer- Asur antlaşması

Ninive metirlerinde şu şekilde devam etmektedir:

st. 152. pu-luh-ti ^dAssur ^dNin-lil ^dBel ^dNabu ^dIştar şa URU Ar[ba-ili DİNGİR?MEŞ]

153. Işa u-I tak-kil-u-in-ni is-hup-şu-ma LU MAH. MEŞ-şu şa tu-u-bi u su-lum-[me]

154. am-hur GUŞKİN lu-bul-tu bir-me [.....]-MEŞ it-ti ANŞU. KUR. RA. MEŞ GAL. MEŞ

155. şı-milt-ti ^{GİŞ}GİGİR.MEŞİ ru-kub be-lu,tı-şu x [.....] u-nu-ut ME, şu man-da-at-ta-şu

DUGUD u-şe-bi-lam-ma una-aş-şiq GİR II-ia

156. a-na la ha-ti,c mi-şir ^{KUR}Aşşur-ki nli-işl ^dAssur u ^dNin-lil [u,sa-a]-z- kir-su-ma u-dan-nin-ma

157. it-ti-şu aş-ta-kan ma-mit

Çeviri: 152. Tanrı Asur, ninlil, Bel Nabû ve Arbail"li Iştar (gibi)

153. bana [itilmed eden] tanrıların korkusu onu sardı, iyilik ve balırlı elçilerini

154. kabul ettim. Altın, alacalı elbise [.....]ler, büyük atlarla beraber

155. beyliğimin binek vasıtası olan İaraba koşumlları, [...] harb teçhizatını ağır hediye olarak gönderdi ve ayaklarımı öptürdüm.

156. Asur memleketi hududunu bozmaması için Asur ve Ninlil'in yeİmini ile yeİmin ettirip onunla beraber

157. ben de yemini kuvvetlendirdim.

¹¹ M. Kalaç, A.g.m., s. 1012.

¹² K. Tansuğ, A.g.m., s. 541. Ninive metninde Kimmerler tarafından yapılan saldırı şu şekilde geçmektedir:

157. DINGİR MEŞ CAL. MEŞİşa [a ...[-ma i-ta-şun

158.la i-ne-it-qu [i-meş (18-20 işaret)] a-na ^{KUR}Aşşur-ki

159. u-sa-am-mir HU[L] a-şar ti-ib[şi]-ih,tı ina mi-ş[ir...] a-na şa-ka-ni na- x x İiş-ta-kanI si [dir-ta]

Çeviri: 157. Büyük tanrıların yemini [.....] onun hududunu

158. aşmadı İihmal ettiI Asur memleketi için

159. fenalıkı tasarladı. Hücumu geçme yeri (olan) [.....] huİdudunda [.....] koymak için, sıraya koydu.

duğu düşünülebilir¹³. Özellikle, Kilikya'ya kadar inerek, Tarsus ve Anhiale şehirlerini zapteden Kimmerler'in Akdeniz'e kadar uzandıklarını ve orada İskitler tarafından dağıtıldıklarını düşünmek mümkündür¹⁴. Bazı bilim adamlarının bu görüşü kabul etmemelerine rağmen; özellikle Asur kaynaklarında İskitler'in adlarının geçmesi ve onların da Asur sınırına dayanmış olduğu hesaba katıldığında, Kimmerler'in batıya doğru itilmelerinde ve zarar görmelerinde etkilerinin olması ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gereğini düşünüyoruz.

Kimmerler'in M.Ö. VII. yüzyılın başlarında Asur sınırına indikleri düşünülsün; onların M.Ö. VII. yüzyılın son çeyreğinin başlarına, yani aşağı yukarı kralları Tugdamme'nin ölümüne kadar Asurluları uğraştırmış oldukları anlaşılır. Asurlular'ın hem çevre toplulukları ile ittifak kurma zorunda kalmaları, hem de Kimmerler'le antlaşma yapmaları, o dönemde Ön Asya dünyasında güçlü bir devlete sahip olmalarına rağmen, Kimmerler tarafından ne kadar uğraştırıldıkları gerçeği ortaya çıkar.

3. Kimmerler ve Frigler

Kimmerler Urartu devleti sınırlarından içeriye girdikten sonra Asur sınırına kadar ulaşmış, yukarıda da belirttiğimiz üzere, onları M.Ö. VII. yüzyılın başlarından itibaren M.Ö. VII. yüzyılın dördüncü çeyreğinin başlarına kadar uğraştırmışlardır. Kimmerler kısa bir sürede Orta Anadolu'ya doğru da yayılmaya başlamışlardır. Anadolu'da Kummu, Meliddu, Tabal, doğuda Şupria'ya (Diyarbakır) ve batıda Hubuşna'ya (Konya Ereğlisi) kadar yayılmışlardır. Kimmerler aynı zamanda M.Ö. VII. yüzyılın başlarında Kızılırmak'a kadar ulaşmışlardır¹⁵.

Kimmerler, M.Ö. 676 yılında Frig egemenliğindeki toprakları istila ederek, başkentleri Gordion'u ele geçirmişlerdir. En görkemli çağını yaşayan Frig devletinin Kimmerler tarafından ortadan kaldırılışı istila halinde vuku bulan Kimmer göçünün ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir¹⁶.

Kimmer- Frig mücadelesiyle ilgili herhangi bir yazılı belge yoktur. Gordion kazılarında anlaşılacağı üzere, kentin acımasızca tahrip edildiğini

¹³ K. Tansuğ, A.g.m., s. 544.

¹⁴ J. Lewy, "Kimmerier und Skythen in Vorderasien", *Realexion der Vorgeschichte*, VI, Berlin, 1926, s. 347.

¹⁵ V. Sevin, "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları II*, İstanbul, 1982, s. 256.

¹⁶ M.T. Tarkan, A.g.m., s. 112.

gösteren kanıtlar elde edilmiştir. M.Ö. VII. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Kimmerler'in akınlarına karşı direnemeyen Frig devleti çökmüştür. Frigler'in başkenti olan Gordion'da yaşayan halk evlerindeki eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terk etmek zorunda kalmışlardır¹⁷. Her ne kadar belirli bir süre Frigler tekrar Gordion'a yerleşmişse de, devlet Kimmer akınları sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

4. Kimmerler ve Lidyalılar

Kısa bir zaman içerisinde Anadolu içlerine kadar yayılan Kimmerler, Frig devletine son verdikten sonra, batıya doğru yönelerek, Lidya sınırlarına dayanmışlardır. Kimmerler'in bazı boyları Paphlagonia üzerinden Karadeniz sahillerine ulaşmışlardır. Miletos'un güçlü kolonisi Sinope (Sinop) tahrip edilmiş ve bu yöreye yerleşmiştir. Kimmerler Karadeniz bölgesinde, doğuda Trapezus'a (Trabzon), batıda ise Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) kadar yayılmışlardır¹⁸. Lidyalılar kendi bölgelerine Kimmerler'in ulaştığını görünce telaşa kapılmışlardır. Hatta, onlar Asurlular'dan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Asurbanipal zamanından kalmış belgelerde Lidya kralı Guggu'nun (Gyges) Ninive'ye yardım istemek amacıyla elçiler gönderdiğinden bahsedilmektedir¹⁹. Bu diplomatik temaslar sürerken, Kimmerler Lidya'ya saldırmışlardır (M.Ö.657). Sardes'ten uzak bir ovada yapılan savaş Gyges'in ordusu sürpriz bir şekilde kazanmıştır. Ancak, M.Ö. 646/45 yıllarına doğru Kimmerler, büyük kitleler halinde ve çok ani bir biçimde Lidya'ya ikinci bir saldırı düzenlemişlerdir. Lidya kralı Gyges'in ölümüyle sonuçlanan savaştan sonra Kimmerler, Lidya'nın başkenti Sardes'e ulaşmışlardır. Ovanın çok yükseğe sarp bir kayalık üzerine kurulmuş olan akropolü ele geçirememelerine rağmen, aşağı kente girerek burayı yağmalamışlardır. Sardes'i yakıp yıkan göçebeler burada durmayarak hızla geri dönmüşler, bir kısmı ise kuzeybatıya doğru yönelerek, Adramyteion (Edremit) yakınlarındaki Antandros kenti çevresine yerleşmişlerdir²⁰. Güçlü Lidya kralı Alyattes M.Ö. VI. yüzyılın başlarında kuzeydeki Bitünya Bölgesi üzerine sefere çıkmıştır. Lidya'nın kuzeyinde Antandros yöresinde yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüyerek, onları Kızılırmak'ın doğu yakasındaki Kapadokya bölgesine sürmüştür. Böylece, bütün Batı Anadolu'yu son Kimmer kalıntularından temizlemiştir²¹.

¹⁷ V. Sevin, A.g.m., s. 256.

¹⁸ M.T. Tarhan, A.g.m., s. 112-113.

¹⁹ K. Tansuğ, A.g.m., s. 544-545.

²⁰ V. Sevin, "Lidyalılar", Anadolu Uygarlıkları II, İstanbul, 1982, s. 283-284.

²¹ V. Sevin, A.g.m., s. 286.

Kimmerler aşağı yukarı M.Ö. 657 yıllarından M.Ö. VI. yüzyılın başlarına kadar başta Lidyalılar olmak üzere, diğer topluluklar içinde Batı Anadolu'da tehdit unsuru olmuşlardır. Onların Anadolu'nun dört bir tarafına yayılmalarına rağmen; Batı Anadolu'da bile büyük bir güç olarak ortaya çıkmaları ve güçlü devletlere karşı başarılı mücadele vermeleri kayda değer bir gelişme olarak düşünülmelidir.

B - ANADOLU'DA İSKİTLER

Kimmerleri takip ederek Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya inen İskitler, Anadolu tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Yazılı ve arkeolojik belgelerinde doğruladığı üzere, İskitler Anadolu tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İskitler Anadolu'ya doğru yöneldiklerinde Urartulular'la karşılaşmışlardır. Kısa bir süre sonra Asur sınırına kadar ulaşmışlar ve onlarla Asurlular antlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. Özellikle, Persler'le de mücadele halinde olan İskitler'in Anadolu tarihinde önemli bir mevkiye sahip oldukları düşünülebilir. Özellikle Pers Kralı Darius'un Anadolu'yu boydan boya geçerek, İskitler üzerine sefer düzenlediği düşünülürse, onların M.Ö. I. bin içerisindeki yerleri ortaya çıkar. Hatta, antik kaynaklarında belirttiği üzere, onların Doğu Anadolu ve çevresinde 28 yıl hâkimiyet kurdukları ve hatta M.Ö. IV. yüzyılın başlarında dahi o bölgede varlıklarından söz edildiği dikkate alınır, Anadolu tarihindeki yerleri ortaya çıkar.

1. İskitler ve Urartulular

Urartulular yerleşmiş oldukları coğrafya itibarıyla, Kafkaslar'dan Ön Asya'ya açılan kapılar üzerinde bulunmaktaydılar. Urartulular'ın güneyinde bulunan Asur'la olduğu kadar olmasa da, Kafkaslar'dan inen göçebe kavimlerle ilişkileri olmuştur. Bunlardan ilkinin Kimmerler, ikincisini ise, onları takip eden İskitler oluşturmuştur.

Kimmerler'i takip ederek, doğu Anadolu'ya Urartu ülkesine ulaşan İskitler'le Urartu kralı II. Rusa (M.Ö. 685-645) akıllıca bir politika izleyerek, bir antlaşma yapmıştır²².

Ancak, İskitler'le Urartulular'ın dostlukları uzun sürmemiş ve VII. yüzyılın başlarında İskitler Urartu yerleşim merkezlerine baskınlar düzenleyerek, bu merkezleri yakıp yıkmışlardır²³. Yine, II. Rusa tarafından inşa ettirilen

²² M.T. Tarhan, A.g.m., s. 113.

²³ H. Schmökel, Kulturgeschichte des Alten Orients, Stuttgart, 1961, s. 639.

Rusahinili (Toprakkale) kentinin de M.Ö. VII. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında İskitler tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır. Kaleye yapılan baskın sonunda çatı ve ahşap malzemenin yanarak çökmesi, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaşmasına neden olmuştur. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 30 cm.lik kül ve yangın artığı tabakası yangının şiddetini göstermektedir. Yangın ve yıkımdan sonra, Toprakkale'de herhangi bir yerleşme olmamıştır²⁴. Çavuştepe kalesi de İskitler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir²⁵.

Urartulular tarih sahnesine çıktuktan sonra, Asurlular ile münasebette bulunmuş ve onlarla savaşmışlardır. M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Kafkaslar'dan inen Kimmerler'le de mücadele eden Urartulular, onları takip ederek gelen İskitler'le zaman zaman anlaşmalarına rağmen, onların M.Ö. VI. yüzyılın başlarında gerçekleşen istilalarına karşı koyamayarak, yaklaşık olarak M.Ö. 585 yıllarında²⁶ tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Böylelikle, İskit-Urartu münasebetleri İskitler'in Medler'le birlikte Urartu devletini ortadan kaldırmalarıyla son bulmuştur.

2. İskitler ve Asurlular

Kimmerler'in yurtlarını ellerinden alarak, onları takip eden İskitler Kafkasları aşarak Urartu devleti üzerinden Asur devletinin kuzey sınırlarına kadar ulaşmışlardır. Kimmerler'in hemen arkasından gelen İskitler, Kimmerler'le birlikte Asur kaynaklarına geçmişlerdir.

Asarhaddon zamanında Asur devletinin kuzey ve kuzeydoğu sınırları Kimmer ve İskitler'in istilasına uğramıştır. Asarhaddon İskit kralı Bartatua ile anlaşarak, kızını ona vermiştir²⁷. Asur ve İskit dostluğu sonucunda Asur kralı Asarhaddon Hubaşna'ya kadar giderek, Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve mütefiki olan Hilakku devletini mağlup etmiştir²⁸. Bu arada İskitler de boş durmayarak, Kimmerleri batuya doğru sıkıştırmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Kimmerler Anadolu'nun içlerine kadar yayılmışlardır²⁹. İskitler'le an-

²⁴ O. Belli, A.g.m., s. 175.

²⁵ O. Belli, A.g.m., s. 182.

²⁶ O. Belli, A.g.m., s. 178.

²⁷ M. Streck, Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's, Leipzig, 1975, s. CCCLXXI.

²⁸ B. Landsberger, T. Bauer, "Zu neueröffentlichten Geschichtsquellen aus der Zeit von Asarhaddon bis Nabonid", Zeitschrift für Assyriologie, 3(37), Berlin-Leipzig, 1927, s. 79.

²⁹ E.H. Minns, "The Scythians and Northern Nomads", The Cambridge Ancient History, IX, Cambridge, 1970, s. 189.

laşma yaparak batıya doğru Kimmerler'in üzerine yürüyen ve onlara karşı zafer kazanan Asarhaddon, bu zaferinden Til Barsib stelinde de bahsetmektedir. Bu belgeye göre, Hilakkular İskit ordularını yenen Mannalar'la birleşerek, Asur devletine karşı isyan etmişler ve fakat Asur kralı bu isyanı bastırmıştır³⁰.

Asarhaddon devri belgelerinde İskitler hakkında verilen bilgileri klasik Yunan yazarlarının rivayetleri de desteklemektedir. Gerçekte Herodos'ta Protothyes oğlu Madyas idaresinde büyük bir İskit ordusunun Karadeniz'in kuzeyinden kovduğu Kimmerleri takip etmek üzere, Asya'ya girdiklerine dair bir kayıt bulunmaktadır³¹. Herodotos'ta Protothyes şeklinde adı geçen İskit kralının Asur belgelerinde adı geçen ve Asur kralı Asarhaddon ile anlaşılan kral Bartatua olduğu genelde kabul edilmektedir³².

Urartu devletinin Azerbaycan tarafındaki eyaleti parçalanınca, İskitler kraları Bartatua ve oğlu Madyas idaresinde, bizzat Urartulular'ın ülkesini işgal etmek ve oradaki Sakızı kendilerine başkent yapmak ve de burada Kızılırmak'a kadar uzanan batı istikametindeki bölgeyi kontrol altında tutmak maksadıyla kuzey Persia'da kalmışlardı. Onlar, bu dönemde güçlü görünüyorlardı. Gerçekten de M.Ö. 626 yılında Asurlular onların yardımı ile Medler'in yaptığı Ninive kuşatmasını kırmışlardı. Başarılarından dolayı zafer sarhoşluğuna kapılan İskitler, M.Ö. 611 yılında Filistin'e ulaşılincaya kadar Suriye'yi baskı altına almışlardı. Mısır'a karşı herhangi bir hareket ise, kral Psametikos tarafından haraç ödemek suretiyle önlenmişti³³. Bu zaman zarfında Medler Babilliler'le ittifak yapmışlardır. Onların birleşik orduları, Asurlular'a karşı yürümüşler ve bu defa müttefik kuvvetler bir zamanların bu güçlü imparatorluğunu yıkmışlardır³⁴.

Ninive'nin düşmesinden sonra Medler, vakit geçirmeden İskitleri memleketlerinden çıkarabilmek ve hiç durmaksızın bu göçebeleri, Persia'yı istilaya başladıkları noktadan Asya içlerine geri itinceye kadar gerekeni yapmak için, yeniden kuvvetlerini toplamışlardır³⁵. Medler'in baskısı karşısında, Batı

³⁰ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara, 1991, s. 258.

³¹ Herodotos I, 103.

³² C.F. von Lehmann-Haupt, "Kimmerier", Pauly's Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, XI, 1, Stuttgart, 1921, s. 404.

³³ E.H. Minns, A.g.m., s. 189.

³⁴ T.T. Rice, The Scythians, London, 1958, s. 45.

³⁵ E. Memiş, İskitler'in Tarihi, Konya, 1987, s. 28.

Asya'nın büyük bir bölümüne 28 yıl hükmeden İskitler³⁶ tekrar Urartulular'ın yaşamış olduğu coğrafyaya çekilmişlerdir. Belkide bu tarihte onların bir kısmı üç asır sonra Partları meydana getirecek olan akrabaları Dahailer'le karışarak, Hazar denizi ve Aral gölü arasında yer alan bozkır bölgesini işgal etmek için yeniden doğuya doğru dönmüşlerdi. Diğerleri Skytho-Dravidler içerisindeki İskit karışımını göz önünde bulunduracak olursak, Hindistan'a kadar itilmiş olabilirler. Burada başka bir grupta Urartu bölgesinde kalmıştır. Böylece, büyük çoğunluğu batı bozkırlarında kalan İskitler, orada refah içerisinde yaşayan akrabalarını görmüşler ve Güney Rusyanın verimli topraklarına yerleşmişlerdir³⁷.

M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Asur yazılı kaynaklarında adları geçen ve daha sonraki Asur kaynaklarında da adlarından sık sık bahsedilen, Asur kralı Asarhaddon'un anlaşmak zorunda kaldığı İskitler'in Asur devleti ile münasebetlerinin yaklaşık olarak bu coğrafyaya ulaşmalarından bir asır sonra, Asur'un ortadan kalkmasıyla sona erdiği anlaşılıyor³⁸.

3. İskitler ve Persler

İskit- Pers münasebetlerinin eskiçağ tarihi içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu münasebetler uzun bir süre devam etmiştir. Medler'in yerine geçen Akamenitler sülalesi döneminde İskitler büyük bir güç kaybetmelerine rağmen, siyasi bir kuvvet olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. İran destanlarına bakılırsa, bunlar Afrasyap'tan sonra tekrar büyük bir devlet haline gelerek, bir ara tekrar İran'ı nüfuzları altına almışlardır. Büyük Kyros (M.Ö. 555-529) zamanında Sakalar'ın Babil ve Asurlular'a karşı düşmanca hareketleri ve Hazar denizinin güneybatı sahilinde yaşayan Herkanlılar'la bir olarak Asurlular'a karşı asker gönderdikleri ve sonuçta Kyros ile birleştikleri zikredilmektedir. Fakat, Sakalar'ın Türkistan'daki esas zümreleri Kyros'a tabi değildi. Babil, Lidya gibi Ön Asya Devletleri ile uzun savaşlar yapan Kyros kendi yanında Saka devleti gibi kuvvetli bir devletin bulunmasını tehlikeli bulduğundan bunları kendi idaresine almak için uğraşmıştır³⁹.

Kyros bu arada Anadolu'ya da bir sefer düzenlemiştir. M.Ö. 547 yılına doğru Lidya kralı Kroisos harekete geçerek, İran'ın nüfuz bölgesinde olan

³⁶ Herodotos IV, 1.

³⁷ T.T. Rice, A.g.e., s. 46.

³⁸ İ. Durmuş, İskitler (Sakalar), Ankara, 1993, s. 68-69.

³⁹ A.Z.V. Togan, "Sakalar (VI)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 23, İstanbul, 1987, s. 31-32.

Kapadokya'ya girmiştir. Bunun üzerine Kyros, Lidyalılar'ı yalnız Kapadokya'dan çıkarmakla ve eski sınır olan Kızılırmak'ın batısına sürmekle kalmamıştır. Onları izleyerek başkent Sardes kapılarına dayanmış ve onları o yörede büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Sardes kısa bir kuşatmadan sonra zaptedilmiştir. Bu suretle Lidya krallığı yıkıldıktan sonra, Persler Harpagos ve Mazares adında komutanlarının idaresinde Batı Anadolu'ya girerek, orada bulunan kentleri teker teker ele geçirmişlerdir⁴⁰.

M.Ö. 539 yılında Kyros Babil'i zaptetmek ve büyük bir törenle kente girmek suretiyle Babil devletini krallığına katmıştır. Kyros ömrünün son yıllarını İran'ın kuzeydoğusunda oturan bozkır kavimleri ve en çok Sakalar'la savaşmakla geçirmiş ve aşağı Oxus bölgesinde M.Ö. 529 yılında ölmüştür⁴¹.

M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Kimmerler'in Anadolu'ya akınları, onları takip eden İskitler'in de Anadolu'nun doğusundaki bir takım faaliyetleri, Asurlular'ın Anadolu içlerine doğru yaptıkları seferler, Anadolu'nun siyasi gücünü iyice zayıflatarak, Anadolu'da Pers hakimiyetinin tesisinde Persler lehine bir sonuç çıkarmıştır. Pers kralları Anadolu'nun batısına kadar kısa bir zamanda ulaşabilme kolaylığı bulmuşlardır⁴².

Pers hâkimiyeti Kyros'un oğlu Kambiz'in yerine geçen I. Darius zamanında da devam etmiştir. Darius da hem doğuya hemde batuya seferler düzenlemiştir. İlk seferini M.Ö. 518-517 yıllarında Orta Asya Sakalarına yapmış ve yapmış olduğu savaşın galibi olmuştur⁴³. Darius, Behistun kitabesinde sivri başlıklı Sakalar'ın ülkesine sefer yaptığını, onların bir kısmını yendiğini, bir kısmını öldürdüğünü, liderlerinden birisi olan Sakunkha'yı esir ettiğini bildirmektedir⁴⁴. Bize kadar ulaşan tarihi kaynaklarda, Darius'un Türkistan Sakalarına karşı yaptığı sefere dair fazla bilgi yoktur. Darius Sakalar ile yaptığı savaşta kendi askerlerine Saka askeri kıyafeti giydirek, hile ile hareket etmiştir. Bundan dolayı Saka reisleri mağlûp olarak çöllere çekilmiş, Sırak isminde bir çoban Darius'un ordusuna kasten yanlış yol göstererek, onları çöl ortasına sokup memleketini kurtarabilmiştir⁴⁵. Buradan da anlaşılacağı

⁴⁰ A.M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1971, s. 253.

⁴¹ A.M. Mansel, A.g.e., s. 70.

⁴² İ. Durmuş, A.g.e., s. 70.

⁴³ A.Z.V. Togan, A.g.m., s. 33.

⁴⁴ W. Hinz, "Zur İranischen Altertumskunde", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, XCII, , s. 365.

⁴⁵ A.Z.V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş I, s. 33.

üzere, Darius'un Saka reislerinden Sakunkha'yı esir etmesine rağmen, diğer Saka reisleri memleketlerini esarete düşmekten kurtarabilmişlerdir⁴⁶.

Pers kralı Darius, Denizin ötesindeki Sakalar'a karşı da bir sefer yapmayı planlamıştır. M.Ö. 513 yıllarına doğru Batı Anadolu'da Ege Denizi kıyısında bazı kaynaşmalar olduğunu haber alan Darius dikkatini Anadolu'ya çevirmiştir. Aynı yıl Trakya üzerinden Karadeniz İskitlerine karşı harekete geçmiştir⁴⁷. Anadolu üzerinden harekete başlayan Darius, Samoslu Mandrosle tarafından inşa edilen bir köprü üzerinden İstanbul boğazını geçerek, Trakya içlerine doğru yönelmiştir⁴⁸. O mezar yazıtında bildirdiğine göre, "Denizin ötesindeki Sakalar"ın üzerine yürümüştür⁴⁹.

Darius yoluna devam ederek, Don nehrini geçmiş ve Volga'ya doğru ilerlemiştir. İskitler ise, onun önünde geri çekilmiştir. Pers kralının, Tuna nehri üzerindeki köprüyü savunmaları için İyonlular'a verdiği altmış günlük süre hızla dolarken, onun askerleri bu yararsız kovalamacadan yavaş yavaş bıkmaya başlamışlardır. Ancak, İskitler doğuya doğru geri çekilmeye devam etmiştir. Bu durum karşısında canı sıkılan ve bir sonuç alamayan Darius, İskit kralı İdanthrysos'a bir haber göndermiştir⁵⁰. İskit kralına kendini güçlü hissediyorsa kaçmayarak savaşa girmesini, eğer kendisinde o gücü görmüyorsa, huzuruna çıkarak haraç olarak toprak ve su getirmesini istemiştir⁵¹. Bunun üzerine İskit kralı da Darius'a bir cevap verme ihtiyacını duyarak, ondan korkmadığını, kendilerinin kentleri ve dikili ağaçları olmadığından dolayı savaşa girmek istemediğini; fakat atalarının mezarlarını bulurlarsa, o zaman savaşacaklarını bildirmiştir⁵².

İskitler'le savaşma fırsatı bulamayan Darius geri çekilmeye karar vermiş ve askerlerini köprüye kadar getirerek, Tuna nehrini geçirmeye muvaffak olmuştur. Böylece, Darius felaketten kurtulmuştur⁵³. Belkide İskitler'in Kafkasya yoluyla İran üzerine akın yapmalarına karşı bir tedbir olarak genellikle İskitleri doğudan olduğu gibi, batıdan da kuşatmak fikrinde olan

⁴⁶ İ. Durmuş., A.g.e., s. 70.

⁴⁷ V. Sevin, 'Anadolu'da Pers Egemenliği', Anadolu Uygarlıkları., I, s. 316.

⁴⁸ Herodotos IV, 87.

⁴⁹ A.M. Mansel, A.g.e., s. 255.

⁵⁰ T.T. Rice, A.g.e., s. 47.

⁵¹ Herodotos IV, 126.

⁵² Herodotos IV, 127.

⁵³ T.T. Rice, A.g.e., s. 48.

Darius⁵⁴, İskitler'in oyalama taktiği karşısında gün geçtikçe daha da güç durumunda kalarak, geri çekilmesinin kendisi ve ordusu için daha akılcı olduğunu düşünmüştür. Böylece, Darius İskitler'e karşı yapmış olduğu seferde herhangi bir başarı sağlayamamıştır.

4. İskitler'in Doğu Anadolu ve Çevresinde Hâkimiyeti

İskitler Çin seddinden Tuna nehrine kadar yayılmalarının yanında, Ön Asya'ya da yönelmişlerdir. İskitler'in Ön Asya'ya yönelmelerinin sebebi Kimmerleri takip etme düşüncesidir. Kimmerleri yurtlarından çıkaran İskitler, onların ardından, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar denizi kıyısını takiben Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye⁵⁵ -daha genel bir deyimle- Ön Asya'ya dalgalar halinde akmaya başlarlar. Urartu kralı II. Rusa'nın Kimmerler'le olduğu gibi, akıllıca bir siyaset izleyerek, bunlarla anlaşma yaptığı görülür. İskit akınları Asur sınırlarına yönelir⁵⁶. Kimmerleri kovalayarak gelen İskitler Medler'in egemenliğine son verirler. Bütün küçük Asya'ya yayılırlar ve burada yirmisekiz yıl hüküm sürerler⁵⁷.

İskitler'in çok istekli bir şekilde güneyde bulunan ülkelere gittikleri bir çok tarihi hakikatten anlaşılmaktadır. Akamenit döneminden sonra, bunların bir kısmını günümüze kadar adları Arachosia ve Drangiana olarak söylenen yerlerde buluyoruz. Keza onlar, Anadolu'nun içlerine kadar da yayılmış ve hâkimiyetlerinin izini bırakmışlardır. Yine, İskitler muhtemelen de Akamenit dönemi öncesinde Fırat ve Dicle dolaylarında hüküm sürmüşler ve dillerine ait ipuçları bırakmışlardır⁵⁸. M.Ö. IV. yüzyılın başlarında daha Doğu Anadolu'da hâkim olduklarını bize Ksenophon bildirmektedir. Ksenophon, "Kyros'un Anabasisi" adlı eserinde paralı askerlerin Persler'e karşı hareketlerinde doğuda dört plethron⁵⁹ genişliğindeki Harpasos⁶⁰ nehrine kadar ilerleyerek, buradan da İskitler'in memleketine girdiklerini ve bir ovada dört günde yirmi parasang⁶¹ gittiklerini⁶² belirtmektedir.

⁵⁴ A.Z.V. Togan, A.g.m., s. 33.

⁵⁵ Herodotos IV, 12.

⁵⁶ M.T. Tarhan, A.g.m., s. 113.

⁵⁷ Herodotos IV, 1.

⁵⁸ A.D. Mordtmann, "Über die Keilinschriften zweiter Gattung", Zeitschrift der Morgenlaendischen Gesellschaft, XXIV, s. 49-50.

⁵⁹ Plethron: 100 ayak: 29,6 m.dir. Buna göre 4 plethron 4 x 29,6: 118,4 m. eder.

⁶⁰ Çoruh Nehri.

⁶¹ Parasang fersahdır. 1 fersah yaklaşık 5,5 km.dir. 5,5x20: 110 km. eder.

⁶² Ksenophon IV, 7, 18.

İskitler yalnız Anadolu'da kalmayarak, daha güneye ilerlemişlerdir. Mısır üzerine yönelerek, Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammatikos karşlarına çıkmış, armağanlar vermiş ve daha ileri yürümekten onları alıkoymuştur. Sonra onların bir kısmı dönmüş⁶³, fakat bazıları orada kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı eski Tevrat'ta Beth-Sean, daha sonra Skythepolis olarak anılmaktadır⁶⁴.

İskitler Ön Asya'ya yayılmaları esnasında Filistin'e kadar ilerlemelerine rağmen, onların asıl izleri Anadolu'nun doğu kesiminde bulunmaktadır. Artık yazılı kaynakların yanında son kazılarda çıkarılmış olan arkeolojik malzemelerde bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Özellikle, M.Ö. VII. yüzyılın başlarında Asur sınırına kadar ulaşmaları, Urartu devletinin ortadan kalkmasındaki etkileri, Asur devletinin güç kaybetmesindeki rolleri ve Asurlular'ın onlarla anlaşmak zorunda kalması İskitler'in gücünü göstermektedir. Persler'in de İskitler'le mücadele etmek zorunda kalmaları onların Pers imparatorluğunun etrafındaki güçlerini göstermektedir. Ksenophon'un M.Ö. IV. yüzyılın hemen başlarında Doğu Anadolu bölgesinden İskitler'in ülkesi olarak bahsetmesi, onların hala adı geçen bölgede güçlerini göstermektedir. İskitler'in Asur kaynaklarında ilk olarak adlarının geçmesinden M.Ö. IV. yüzyılın başlarında Ksenophon tarafından bahsedildikleri döneme kadar aşağı yukarı üçyüz yıl geçmiştir. Bu kadar uzun bir zaman diliminde İskitler Doğu Anadolu ve çevresinde etkili olmuşlardır. Buradan İskitler'in bu bölgeyi birdenbire terk etmedikleri, ekonomileri büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olan bu topluluğun özellikle Doğu Anadolu yüksek yaylasında hayvanlarını otlatmak için yaylakları buldukları, yerleşik topluluklarla mücadele edebilecek ve onların kayıtlarına geçecek derecede siyasi güç kazandıkları anlaşılmaktadır.

⁶³ Herodotos I, 106.

⁶⁴ K. Kretschmer, "Scythae", *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*. II A1, Stuttgart, 1921, s. 940.